

LexicoNordica

Forfatter:	Mariann Skog-Södersved [<i>Många krokar i långdansen</i> - en diger samling av finlandssvenska ordspråk och talesätt]	
Anmeldt værk:	Carola Ekrem (utg.): <i>Många krokar i långdansen. Finlandssvenska ordspråk och talesätt</i> . Andra tryckningen. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. 2017.	
Kilde:	LexicoNordica 25, 2018, s. 343-361	
URL:	https://tidsskrift.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© 2018 LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Många kroker i långdansen – en diger samling av finlandssvenska ordspråk och talesätt

Mariann Skog-Södersved

Carola Ekrem (utg.): *Många kroker i långdansen. Finlandssvenska ordspråk och talesätt*. Andra tryckningen. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. 2017. 672 sidor. Pris 28 €.

1. Inledning

Det är svårt att inte bli imponerad av det omfattande, tålmodiga och långsiktiga arbete som flera forskare lagt ner för att dokumentera olika typer av stående uttryck. Detsamma gäller för det arbete som Carola Ekrem investerat för att sammanställa finlandssvenska ordspråk och talesätt i bokform. Enligt en intervju i YLE:s svenska radiokanal Vega i augusti 2017 (Nyländsk förmiddag) har hon under ungefär 20 år arbetat med boken *Många kroker i långdansen*.¹ Titeln på verket har sannolikt valts med tanke på den långa arbetsprocessen, eftersom uttrycket betecknar något som tar längre tid och är mer invecklat än man kanske tänkt sig från början. Ekrem har disputerat i folkloristik och är sedan 1984 arkivarie vid Svenska litteratursällskapet i Finland och specialiserad på ordspråk, lek- och barntraditioner samt festtraditioner (bokomslagets baksida). Detta är värt att hålla i minnet, då man läser samlingen, eftersom man inte kan förvänta sig att den sammanställts ur lingvistisk synvinkel.

I det följande ska först ett försök göras att få grepp om läsaren

¹ Både på pärmen och titelsidan ingår ett citattecken i titeln, dvs. *Många ”kroker i långdansen*. Från detta tecken bortses här. Ekrem använder det inte heller själv i sitt förord (s. 9).

av boken samt de anvisningar och informationer hen har att tillgå, sedan ska bokens struktur och innehåll presenteras närmare. I det sista avsnittet ges ett sammanfattande omdöme om verket.

2. Läsaren och de inledande omtexterna

Vem riktar Ekrem sin utgåva av finlandssvenska ordspråk och talesätt till, dvs. vem kan ha intresse och nytta av att läsa någonting sådant? Eftersom språkminoriteter lär vara mycket intresserade av sitt eget språk och finlandssvenskarna knappast utgör något undantag, kan det finnas en hel del läsare. Dessutom kan man kanske räkna med ett visst intresse i Sverige, vilket gör att de ca 300 000 svenskspråkiga i Finland plötsligt utökas med miljoner teoretiskt möjliga läsare.²

Samlingen inleds med två omtexter, nämligen ”Till läsaren” (s. 8–9) och ”Om utgåvan” (s. 10–14). Den första texten börjar med en anekdot som beskriver hur Ekrem för snart 50 år sedan kom i kontakt med finlandssvenska ordspråk på Frivilliga brandkårens sommarfest på Emsalö i Borgå skärgård, där ett föredrag om ordspråk från trakten gjorde formidabel succé. Efter denna bakgrund som uppvärmning följer sådana informationer som kan förväntas av ett förord. Det hänvisas t.ex. till en viktig föregångare till den aktuella samlingen, nämligen *Finlands svenska folkdiktning III. Ordstäv* som publicerades av Väinö Solstrand redan 1923 (s. 8). Vidare nämns under vilken tidsperiod de uppförda ordspråken huvudsakligen upptecknats (1880–2005) och påpekas att materialet är tematiskt indelat och att det ingår ”hundratals ordspråkstyper representerade av en mängd lokala varianter” (s. 9). Här beskrivs också hur boken kan användas, nämligen antingen som uppslags-

2 Att det finns intresse för boken tycks vara klart, eftersom det redan inom ett knappt halvår efter utgivningen var dags för den tredje tryckningen i december 2017. (Personligt meddelande per e-post 19.12.2017 från Hanna Riska vid Svenska litteratursällskapet i Finland.)

verk, då man söker talesätt om olika ämnen, eller då man vill ta reda på hur ett ordspråk använts i olika delar av Finland. Vidare ges en för många säkert intressant uppgift om arbetet med en databas som ska öppnas våren 2018³ och som kommer att innehålla nästan 19 000 ordspråksvarianter på dialekt. Däremot framgår inte hur många (olika) uttryck den föreliggande volymen innehåller och inte heller om innehållet i databasen kommer att motsvara bokens. Avslutningsvis framhålls att ordspråken inte är någon död genre utan att den är högst levande med rötter både i det internationella och det lokala (s. 9).

Ingen speciell målgrupp av läsare nämns, vilket kanske är bra, eftersom det för ett verk som detta kan vara svårt att nämna någon specifik. Ekrem verkar åtminstone inte i första hand vända sig till läsare med expertkunskaper i ämnet. Det kunde ändå redan i den inledande omtexten vara välkommet med någon typ av förklaring av vad som avses med *ordspråk* respektive *talesätt*. Nu förutsätts det att läsaren har en klar uppfattning om vad begreppen betyder, eller eventuellt att hen inte är intresserad av sådant. Här skulle det ha varit bra med en hänvisning till det sista avsnittet i boken (s. 630–664), där Ekrem ger korta förklaringar till de språkliga enheterna *ordspråk* och *talesätt* samt dessutom till *liknelse* och *ordstäv*, dvs. *wellerism* (s. 630–631). Det är förståeligt att denna text av mer vetenskaplig karaktär kommer först efter uppslagsdelen, eftersom texten kanske kunde verka avskräckande på många läsare både genom sin längd och sitt innehåll, men det är ändå synd att det inte hänvisas till den i den inledande texten till läsaren. För att hitta fram till ”Ordspråken – urgamla och internationella” måste man antingen studera innehållsförteckningen eller råka landa i den avslutande texten då man bläddrar i boken.

Den andra omtexten, ”Om utgåvan” är stramare hållen och trots att den är kort indelad i avsnitt. Först kommer ”Om innehållet” (s. 10), sedan ”Hur materialet är uppställt” (s. 11), ”Liknelser

3 En kontroll i början av april 2018 visade att databasen då ännu inte öppnats.

och wellerismer” (s. 11, 14) och ”Äldre ordspråkssamlingar” (s. 14). Utan närmare förklaring avbryts texten om liknelser och wellerismer av en förteckning över förkortningar av ortnamn på sidan 12 och en kartsbild över Svenskfinland på sidan 13, där förkortningarna över orterna och de berörda landskapen finns inplacerade. Här undrar man också varför *NYL* anges som förkortningen för *Nyland*, men man på kartan återfinner *NL*, eller egentligen *vNL*, *mNL* och *öNL*. Denna finare indelning som även återfinns för Österbotten som *nÖB*, *mÖB* och *sÖB* samt för Åboland och Åland i formerna *vÅB*, *öÅB*, *vÅL* och *öÅL* ska man tydligen kunna förstå utan hjälp, vilket för en finlandssvensk torde vara lätt, men vet man i Sverige att *mÖB* är den mellersta delen av det nuvarande Österbotten? På skissen hittar man dessutom förkortningen *SK* söder om *sÖB* (’Sydösterbotten’) och till den lyser varje förklaring med sin frånvaro. Eftersom det i ordboksdelen dock konsekvent används t.ex. *NYL* och inte *NL* kan man utgå ifrån att kartan övertagits från en annan källa och att därför vissa inkonsekvenser uppstått som antagligen undgår de flesta läsarna.

Innehållet i boken är i huvudsak hämtat ur Svenska litteratursällskapets arkiv, vars traditionssamlingar från 1880–2005 innehåller ca 60 000 enskilda ordspråksvarianter. Ekrem uppger att hon i sitt urval beaktat finlandssvenska ordspråk som finns upptecknade i minst två varianter, men förklarar inte närmare sin gränsdragning. De som har över 30 varianter har försetts med en asterisk, de som finns i 51–100 med två och de som är upptecknade i över 100 varianter med tre asterisker (s. 10). Ekrem talar här om ”typer” och om ”ordspråkstyper”, men utan att typerna förklaras närmare, vilket är lite olyckligt, eftersom *typ* har en ganska vid betydelse. Det verkar dock som om utgivaren med *ordspråkstyp* avser den form som är markerad med fet stil, är skriven på standardsvenska och bildar ett slags rubrik för de dialektala varianter som uppförs i förteckningen i de olika kategorierna (se exempel på s. 353 nedan).

Avsnittet över materialets uppställning innehåller flera informativa förklaringar för läsaren. Först får hen veta att ordspråken sammanförts enligt ordspråkstyp och därefter indelats tematiskt i 41 olika kategorier (s. 11). Dessa kategorier återfinns i innehållsförteckningen och hjälper läsaren att hitta sådant som kanske intresserar hen speciellt. Viktigt för läsaren är säkert vidare påpekandet att ordspråken finns återgivna i den form som meddelaren eller upptecknaren använt. Det här kan å ena sidan förvirra, eftersom olika meddelare kan återge samma dialekt på olika sätt, å andra sidan är det ett tecken på att källmaterialet hanterats mycket varsam. Ibland har meddelaren själv även angett betydelsen, som satts inom parentes, medan de förklaringar som utgivaren Ekrem tillfogat återfinns inom hakparentes. Utgivarens förklaringar förekommer endast sparsamt, medan meddelarens dyker upp då och då. Exemplet nedan visar hur förfaringsättet fungerar.

Låne ska int gråta. (Man skall alltid ge tillbaka litet rikligare än man fått låna.)

Rå vedä, läkä grytå, grinå båna och supand gubbä, tå jöutas [vara påfrestande, besvärligt] live.⁴ (s. 11)

I beskrivningen av liknelser och wellerismer ger utgivaren korta förklaringar av vad dessa är och illustrerar med exempel. I liknelsen används enligt beskrivningen på s. 11 *som* eller *liksom* mellan de två begreppen och den kan bestå av ett enda ord, vilket exemplifieras med *flitig som en myra*. Här förblir det oklart vilket ord som räknas. Wellerismerna beskrivs som citat med en anföring yttrad av en anonym eller namngiven person i en speciell situation. Ett exempel som ges är *Ungdomen rasar, sa gumman, sprang i kapp med kalvarna* (s. 11).

4 På standardsvenska: Rå ved, en gryta som läcker, griniga barn och en supande gubbe, då är livet påfrestande.

I det sista avsnittet ”Äldre ordspråkssamlingar“ redovisas en del äldre ordspråkssamlingar, vilka det hänvisas till vid vissa ordspråk, t.ex. ”*Skägget pryder mannen. (Grubb, s. 728)*” (s. 386).⁵ På samma sätt går utgivaren till väga med andra gamla verk som hon nämner, bl.a. av Zacharias Topelius. Hänvisningar finns också till moderna ordböcker, som exempel nämns *Bevingat. Från Adam & Eva till Köttberget* (Hellsing, Hellquist & Hallengren 2005). Vidare framkommer att Bibeln har en särställning och att även hänvisningar ges till den (s. 14). Dessa är värdefulla informationer för läsaren. De ger dels en uppfattning om vad allt som finns i samplingsvolymen, dels drar de uppmärksamheten till att många av de ordspråk som finns uppförda stammar från en förgången tid och kan upplevas som förlegade och därför t.o.m. ge upphov till nytappningar, t.ex. *Den som gräver en grop åt andra ska ha avtalsenlig lön*, vilket det finns en hel del exempel på i Ekrems avslutande text.⁶

3. Förteckningen över ordspråken och talesätten

3.1. Kategorierna

Efter de två inledande omtexterna följer de 41 tematiska kategorierna som Ekrem ordnat materialet i. I det följande kommer inte varje enskild kategori att behandlas, utan ett urval kommer att lyftas fram för att exemplifiera bokens innehåll och illustrera eventuella problem.

5 Den upplaga som använts för samlingen uppges vara från 1678 (s. 14). Verket *Penu Proverbiale Dhet är: Ett ymnigt förråd aff allehanda Gambbla och Nyia Svenska Ordseeder och Lährespråk* av Christofer Larsson Grubbe utgavs ursprungligen 1665 och finns tillgängligt som faksimil i Litteraturbanken vid Göteborgs universitet.

6 Den inom tysk fraseologi välkända ordspråksforskaren Wolfgang Mieder har systematiskt samlat nya varianter av gamla ordspråk och gett ut dem i bokform i flera band, t.ex. *Antisprichwörter* (1989).

Kategorierna bildar 41 numrerade kapitel som finns listade i innehållsförteckningen (s. 5–7). Det framgår inte här enligt vilka kriterier de är ordnade, men ett studium av förteckningen visar att religionen och överheten i största allmänhet tycks tillmätas en stor betydelse, eftersom dessa inleder samlingen. Allra första kapitlet bär rubriken ”1. Vår herre och djävulen”, vilket följs av ”2. Him-melen, helvetet, tron, döden och de yttersta tingen”, ”3. Kyrkan, prästen och klockaren” och ”4. Kejsaren, herrarna och överheten”. Om man studerar t.ex. kapitel 4 närmare, kan man förstå, hur svårt det måste ha varit att sammanställa ordspråken enligt teman eftersom det i kapitlet finns väldigt få exempel som innehåller ordet *kejsaren*. Det kan tänkas att han ändå valts i stället för *kungen*, som finns företrädd med flera belägg, eftersom just en kejsare kan fungera väl som representant för överheten och Finland under den autonoma tiden (1809–1917) hade en kejsare som överhuvud. Att rubriken för en kategori inte ska tolkas alltför snävt märks i kapitlet. Till exempel *Allt är inte folk som går på två fötter* (s. 46), som väl ska beteckna ojämlikhet, har inte en lika klar anknytning till kapitlets tema som t.ex. *Härran har lang armar* (s. 44). Men å andra sidan är överheten ett ganska vitt begrepp.

Förklaringen till grupperingen av ordspråken ger Ekrem dock på ett annat ställe i samlingen, då hon på s. 654 skriver att hon följer indelningen i Fredrik Ströms *Svenska ordspråk*, som utkom första gången 1926 och är en föregångare till den senare *Svenska ordstäv* (Ström 1995:7, 40). I *Svenska ordspråk* påträffas dock endast 30 kategorier, vilket betyder att det är metoden som följts och inte slaviskt de enskilda kategorierna. Man kan förstås fråga sig om en kategorisering som användes redan för snart 100 år sedan fortfarande kan tjäna sitt syfte. Ekrem lyckas lösa problemet ganska elegant genom att hålla sig till de 41 kategorier hon valt, men gardera sig genom att i slutet av boken föra en diskussion om dagens läge och ge exempel på sådant man möter i medierna och i någon mån diskutera ordspråkens framtid (s. 654–659).

Om man läser vidare i innehållsförteckningen hittar man även andra kategorier som följer på varandra och tillsammans bildar ett slags grupper. Någon sorts röd tråd tycks t.ex. förena ”7. Pengarna, egendomen och sparsamheten”, ”8. Den fattige, den rike och tiggaren” och ”9. Snällheten, slöseriet och generositeten”. Det förhåller sig ingalunda genomgående så, att man tycker sig skönja samband mellan flera kategorier eller att de skulle följa enligt en genomskinlig logik på varandra. Så undrar man kanske varför ”14. Föräldraskap och uppfostran” står före kategorin ”15. Mannen och kvinnan, giftermål och kärleken”. För utgivaren som känner sitt material väl finns det säkert skäl till att ordningsföljden är som den är förutom den modell hon följer. Det är knappast heller meningen att läsaren ska sitta och fundera över sådana frågor. Hen är säkert mycket mer road av innehållet i kategorierna.

Det finns ytterligare ett par saker som man noterar om man tittar närmare på de olika kategorierna ur ett mer forskningsinriktat perspektiv. De första 17 saknar indelning i undergrupper, men senare finns några som har onummerade underkategorier. Den första är ”18. Laster och dygder” som delas in i ”Högfärd, skrytsamhet, egenkärlek”, ”Sanning och lögn”, ”Pålitlighet, ärlighet” samt ”Andra laster och dygder”. Av sidantalet att döma, verkar de laster och dygder som har mest belägg fått egna underkategorier. På motsvarande sätt har ”38. Djuren i ordspråken” delats in i grupper. Här handlar det i huvudsak om husdjur, men även sådana som upplevts som ett hot mot just husdjuren finns i en egen grupp ”Rävar, vargar och björnar”. Separat nämns även skadedjur som möss och råttor samtflugor och löss, medan fåglar och fiskar bildar egna grupper utan närmare specifikation. Den sista gruppen är en samlingsgrupp ”Om andra djur” innehållande sådant som inte passerat in i de mer avgränsade underavdelningarna, t.ex. *Alla känner apan men apan känner ingen* (s. 502). Här finns fyra belägg med *apa*, men även ett femte belägg från Nyland (Lappträsk) med prästen: *Alla känner presten men presten känner int alla*. Eftersom

avsikten knappast varit att kategorisera prästen som djur måste anledningen vara en annan till att belägget återfinns just här. Den saken diskuteras av förståeliga skäl inte, eftersom boken inte vänder sig till en lingvistiskt inriktad målgrupp, men belägget torde exemplifiera användningen av modellen *X känner Y men Y känner inte X* som kan fyllas med olika innehåll och där *apan* i fallet ovan ersatts med *prästen*.

Även de två nästsista kategorierna är indelade i underavdelningar. Kategorin ”39. Liknelser” innehåller fem grupper, medan ”40. Ordstäv – wellerismer” har hela elva. I fråga om liknelserna tycks antalet belägg varit avgörande för ordningsföljden. Den första och klart största gruppen bildar ”Om olika egenskaper”, t.ex. *Dö ji så domb såm hovå ji lodet* ’Du är så dum som huvudet är ludet’ (s. 507) eller *Knaro som än gambelan lädodör* ’Knarrig som en gammal ladudörr’ (s. 511). Den första gruppen bland ordstäven bildar ”Vad djuren sa”, sedan följer ”Vad fan och några andra sa”, ”Vad bonden, gubben, gumman och annat folk sa” samt ”Sagt i festtider”. De sista ordstäven i kategorin utgörs av ”Sagt av namngivna personer”. Eftersom det handlar om ordstäv möter läsaren här inte personer som hen kanske personligen känner eller har läst om, bortsett från sådana som Pilatus, Moses och Kajsa Varg. Namnen kan utgöras av förnamn *Dyynjon, sa Daanjel åm kårvin* ’Dynga sa Daniel om korven’ (s. 616) eller efternamn *Poikar, poi-kar, sa Hellman åt svinen* (s. 617). Gruppen upptar även belägg där ortnamn beskriver personen, t.ex. *Det var en skitresa, sa Pellingebon och De ånder, sa Karisbon* (s. 620).

Den allra sista kategorin i samlingen är ”41. Situationskommentarer och allehanda uttryck”, med andra ord en kategori som verkar innehålla de ordspråk och talesätt som blev över efter indelningen i mer avgränsade kategorier. Belägg för situationskommentarerna är t.ex. *An svelger va ar a togga* ’Han sväljer vad andra tuggat’ (om en som talar efter andra) (s. 624) och *Han ji mitt i smöryöga* ’Han är mitt i smörögat’ (Gäller dem som har det bra

förspänt, åtminstone för tillfället.) (s. 625). Bland ”Andra uttryck” finns sådana som *Han ä ejn bra kaar när an sover* (s. 627)⁷ och *Ja ska gör he när ä blir sju torsdagar i vickån* (s. 628).

Som genomgången ovan visat ryms det allehanda inom de 41 tematiska kategorier som ordspråken och talesätten i samlingen delats in i. Samtidigt kan man konstatera att alla kategorier inte är tematiska, eftersom ”39. Liknelser” och ”40. Ordstäv – wellerismer” inte betecknar teman. Den finare indelningen i dessa två kategorier är däremot tematisk. Det som förorsakat denna lilla inkonsekvens är användningen av ”Ordspråk och talesätt” (s. 5) som rubrik för hela samlingen, trots att det görs en indelning även i liknelser och ordstäv. Ekrem gör ett försök att redogöra för terminologin och skiljer mellan ordspråk, talesätt och ordstäv (s. 630), varefter hon skriver: ”Liknelser kallas de talesätt som innefattar den komparativa konjunktionen ’som’: ’Fattig som en kyrkråtta’ eller ’Klart som korvspad’” (s. 631). Vidare skriver hon att merparten av liknelserna hör till talesätten, men att de också kan ha formen av wellerismer, vilket får mig att undra, varför de bildar en egen kategori och om det inte hade varit möjligt att arbeta in dem i de andra kategorierna, speciellt som temat kan vara likadant? Detta skulle emellertid inte ha löst problemet med den avvikande kategorin ”40. Ordstäv – wellerismer”⁸.

3.2. Plock ur innehållet

Ovan har anförts enstaka exempel på beläggen i *Många krokar i långdansen* utan att närmare gå in på innehållet. En ytterligare sak

7 Uttrycket finns även på s. 209 under ”Andra ordspråk om män, kvinnor, sex och giftermål” i kategorin ”15. Mannen och kvinnan, giftermålet och kärleken”, vilket tyder på att samma belägg kan inordnas i mer än en kategori.

8 En lösning hade varit att använda ett annat överordnande begrepp, nämligen *frasem* (jfr Korhonen 2018, spec. s. 54–90), men det hade nog decimerat läsekretsen till ett minimum, eftersom termen fortfarande är obekant för de flesta.

som ännu inte behandlats är illustrationerna i boken. Varje kategori har en egen rubriksida med en illustration av Bosse Österberg. Även om det är enkla illustrationer i svartvitt säger de mycket om kategorins innehåll. Till exempel illustrationen till den första kategorin ("Vår herre och djävulen", s. 15) visar vår herre stående på ett moln med händerna i sidorna, gloria på huvudet, mustaschen missnöjt slokande, medan han spänner ögonen i djävulen. Från var sin sida bakom honom närmar sig en gloriaförsedd ängel. På marken nedanför står djävulen stadigt på bockbenen, även han med armarna i sidorna samt med hornen välvässade och bocksvansen på helpänn medan han lika bestämt blickar upp mot vår herre. Treudden ligger på marken och i fonden avtecknar sig tre små granar och gräs. Det är bäddat för tvekamp och läsaren kan ana vad som komma skall.

Som framgår i texten om innehållet (s. 10–11) är de ordspråk och talesätt som finns uppförda nedtecknade på dialekt med angivelse av landskap och ort för insamlingen. Det är ingen självklarhet att man vet vad som döljer sig bakom förkortningarna för de olika ortnamnen, men det är inget problem att snabbt slå upp dem i förteckningen på sidan 12. Hur ser det då ut bland ordspråken? Ur kategori "7. Pengarna, egendomen och sparsamheten" kan följande exempel (s. 87) användas som illustration:

Pengar skapar högmod

ÖB: Pengar lyfter näsan. Mu

ÅB: Pänningar skapar högmod. Ho

NYL: Pengar lyfter bröstet. Bo

Pengana lagar no bryste ti svälla. Bo

Pengar lyfter höft och bröst. Lo

Tjock plånbok lyfter bröstet. Helsingfors

Som tidigare nämnts har Ekrem följt skrivsättet i beläggen i stället för att försöka förenhetliga det för de olika dialekterna. Förutom angivandet av landskapen längst till vänster (de förkortningarna lär man sig snabbt vad de betyder, ifall man inte redan vet det) preciseras orten efter den fasta ordförbindelsen. Har man lokal-kännedom kan man klara sig ganska långt utan att ens titta i förteckningen över förkortningarna. De orter som det här refereras till är Munsala, Houtskär, Borgå och Lojo. Den frågvis undrar varför Helsingfors är utskrivet, men inte Borgå. Båda är ju inte helt obekanta städer. Andra stadsnamn som är utskrivna är t.ex. Hangö, Lovisa och Vasa, medan bl.a. Ekenäs och Esbo anges med förkortningar. Tydligt spelar storleken ingen avgörande roll. Anledningen till dessa skillnader är säkerligen att ortnamnsförkortningarna ska vara de samma som de som används i *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (s. 11). Ekrem's information (på samma sida): "Efter varje dialektal variant uppges insamlingsorten i förkortad form" stämmer alltså inte helt. Det som även bör noteras är att orterna inte betecknar dagens kommuner, då skulle nätet vara grovmaskigare, utan en äldre kommunindelning. Den som dessutom vill ta reda på var t.ex. Munsala ligger i Österbotten har stor hjälp av den tidigare nämnda kartan på s. 13.

En ordspråkstyp till får illustrera angivandet av insamlingsorter (s. 360).

Det ej örat hör ej hjärtat rör

ÖB: He int ööra höör grååtär int jërta ot. Bj
 He int öra hör så gråtär int jërta. Kn Sv Mu Kb

ÅB/ÅL: De int öra hör, de int hjërta rör. Ho Iö Ge Ku
 Det örat ej hör det hjërta ej rör. Pa

Av exemplet framgår att samma uttryck kan ha insamlats på fler

än en ort. Detta gäller t.ex. för *He int öra hör så gråtär int jërta*, som finns belagt i Korsnäs, Solf,⁹ Munsala och Karleby. Ordningen på ortnamnen följer inte alfabetet utan som man snabbt kan konstatera är de ordnade från söder till norr. Detsamma gäller för *Ho* (Houtskär) och *Iö* (Iniö) i Åboland, medan *Ge* (Geta) och *Ku* (Kumlinge) går från väster mot öster. Detta tycks dock vara tillfälligheter. För t.ex. *Han som inga vuågar, so vinnär an inga hældär* 'Den som ingenting vågar, vinner ingenting heller' (s. 334) uppges orterna Kimito, Dragsfjärd och Västanfjärd, vilka anger en rörelse från norr mot söder (och sedan österut). Detta är naturligtvis härklyverier, som inte stör läsningen. Däremot kan man undra varför Åboland och Åland sammanförts ovan, då Ekrem ändå oftast tycks hålla landskapen i sär. Har själva formen vunnit över landskapsindelningen, vilket sparat plats? För belägget *De int öra hör, de int hjërta* rör finns de två första orterna som ovan framgått i landskapet Åboland, de två sistnämnda i landskapet Åland. *Det örat ej hör det hjërtrat ej rör* är däremot insamlat i Pargas, vilket definitivt inte hör till Åland. Detta kan säkert reta en och annan ortsbo.

En annan sak jag undrat över då jag botaniserat i samlingen av ordspråk och talesätt är dialektkunskaperna hos läsarna. Ibland spelar de ingen roll, eftersom den standardspråkliga varianten ("ordspråkstypen") som utgör rubriken för listan med dialektala varianter vanligen ligger så nära de belägg som återges på varierande grad av dialekt att det inte uppstår några problem att förstå de lokala fasta ordförbindelserna. Detta är dock inte alltid fallet, vilket gör att man kan fråga sig om det oftare kunde ha varit på sin plats med en intraspråklig översättning. Ett exempel finns bland liknelserna i avdelningen "Långt", där en liknelse från Pedersöre i Österbotten finns upptagen under "lång som granen och majstången": *Raklar åäv såm granä i skooji* 'Växer snabbt som granen i

9 Att förkortningen *Sv* används och den på s. 12 upplöses som *Solv* beror troligen på att en äldre förteckning över ortnamn används (s. 11). Ortens namn skrivs emellertid med *f*, varför den stavning som används i verket känns främmande för österbottniska läsare.

skogen'. Även om meddelaren här angivit en situationsbeskrivning "Om ungdom som växer snabbt." (s. 515) är det inte helt uteslutet att någon inte förstår *raklar ååv* ('far iväg') eller åtminstone skulle vilja ha en standardspråklig motsvarighet till liknelsen. Bland liknelser som betecknar långsamhet finns "Långsamt som lusen i tjära" (s. 516), vilken verkar vara populär, eftersom den markeras hörande till dem som finns i 51–100 varianter i arkivsamlingarna. Vid några av varianterna anges en situationsbeskrivning, t.ex. "Om det är någon som går sakta så brukar man säga:" (s. 516) eller ett slags standardspråklig motsvarighet. Detta gäller emellertid inte för alla som innehåller komponenter som avviker från rubriken, t.ex. *Sakta som lusen på tjyrostickon*, *He gaar som tå luusen kreeker i tjeron* och *E gaar som lusen åp en tjära stick*. Även om man identifierar *tjyrostickon* som *tjärsticka* är det ingen garanti för att man vet vad det är.¹⁰ Och är *tjära stick* detsamma som *tjärsticka*? För att inte tala om *kreeker*, man kräks väl ändå inte? Enstaka ordförklaringar har dock tillfogats av utgivaren. Ett exempel på detta är förklaringen till *spilltan* i *Tungan värld och spilltan [ovass] lia*, *tungt äre ti vara utan friar* (s. 195), ett annat *Jifte je som fisjin i mjälan [mjärden]*, *han såm je in vill ut, å han såm je ut vill in* (s. 196). Att man som icke-dialektalande kanske inte förstår enskilda komponenter som ingår i de fasta ordförbindelserna betyder å andra sidan inte, att man inte skulle förstå innebörden. Det är även lätt att föreställa sig hur mycket extra arbete ständiga förklaringar vid enskilda komponenter skulle ha inneburit.

I *Många långkrokar i dansen* förekommer kanske inte helt oväntat belägg på ordspråk och talesätt som ingalunda väjer för runda ord eller andra mindre salongsfäliga och drastiska uttryckssätt. En kategori som innehåller sådant är "15. Mannen och kvinnan, giftermålet och kärleken". Under "När fingret är ringat" med hänvisningen *När fingret är ringat så är piigan tingat*. (Grubb,

10 En sökning i svenska.se ger en träff i SAOL, men ingen betydelsebeskrivning. Däremot finns ordet upptaget med förklaring i SAOB.

s. 576) finner man t.ex. *Tå fingren är ringa så ä fitton tinga* från Jeppo i Österbotten. Ytterligare exempel har samlats under ”Andra ordspråk om män, kvinnor, sex och giftermål”: *Tå baln star, e viti i arsöle* ’Då man har erektion är vettet i arset’ från Nagu i östra Åboland och *Dä mä konsten man knullar int mä den där stora ballin* från Saltvik på västra Åland (s. 208–209). Speciellt drastisk är liknelsen med Greta för att uttrycka att något är passligt eller lika. Här varianten från Jeppo: *Passar som pittin (manslemmen) i Greta. (Glädje uttryck* [sic!]) när det gällt att prova en skruv eller tapp och som visat sig passa. Troligen det mest använda ordstävets i Jeppo men självfallet på behörigt avstånd från allt vad Greta och medsystrar kan kallas.) Belägget finns bland liknelserna (s. 523) även om meddelaren av någon anledning själv kallar det ordstäv.

En så omfattande samling som det här är frågan om är inte alldeles lätt att få grepp om trots uppdelningen i olika kategorier. Tematiska ordböcker kan behöva fler än en ingång för att bli sökvänliga för användaren. Exempel på en sådan är *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten* av Hans Schemann (1989), som har tre sökmöjligheter. Förutom den tematiska delen finns en alfabetisk, där uttrycken är ordnade enligt den komponent som betraktas som den första huvudkomponenten i ordförbindelsen. Sist finns dessutom ett alfabetiskt register bestående av oftast en men ibland flera viktiga komponenter och med hänvisningar till respektive kategori. Dessa register gör det möjligt att söka efter bestämda uttryck på ett helt annat sätt än enbart en tematisk uppställning gör. När den databas öppnar som Ekrem hänvisar till på sidan 9 torde den kunna erbjuda helt andra sökmöjligheter än den tryckta versionen *Många krokare i långdansen* gör. Samtidigt ska inte en tryckt bok underskattas. Den låter läsaren hoppa hit och dit på ett planlöst men njutningsfullt sätt och försjunka i just de avsnitt som hen råkar få ögonen på.

3.3. ”Ordspråken – urgamla och internationella”

Det har redan vid flera tillfällen funnits skäl att hänvisa till den text som Ekrem skrivit och som finns placerad efter uppslagsdelen, dvs. ”Ordspråken – urgamla och internationella” (s. 630–664, varav sidorna 660–664 utgörs av noter). Den här texten ger alltså en mer vetenskaplig syn på ordspråk i så måtto att den stöder sig på många källor från forskningsområdet. Bland annat tas debatten om ordspråken som ”ekon av folksjälens” upp (s. 632–635). Flera argument ur den internationella forskningen anförs, utan att Ekrem uttryckligen tar ställning. Man kan enligt min åsikt fråga sig, hur ordspråken skulle kunna vara ekon av ett specifikt folks mentalitet med tanke på att så många olika nationaliteter visar sig ha samma ordspråk. Detta betyder däremot inte att vitt spridda fasta ordförbindelser har motsvarigheter i t.ex. alla språk i Europa, även om kulturerna inte skiljer sig radikalt från varandra.¹¹

Ekrem går vidare bl.a. in på gamla och nya ordspråk i arkiv och utgåvor samt utförligt på hur de finlandssvenska ordspråken samlats in, vilket förstås är av stort intresse för den föreliggande samlingen. Speciell uppmärksamhet ägnas Väinö Solstrand, som hon nämner redan i en av de inledande omtexterna och som får epitetet ”den stora finlandssvenska ordspråksinsamlaren” (s. 641). För den som är intresserad av frekvensuppgifter finns en sammanställning av de finlandssvenska ordspråk som har minst 100 uppteckningar i Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv, sammanlagt 32 stycken (s. 650). Öhötad etta respektive tvåa är *Mycket vill ha mera* (196) och *Den som spar han har* (188). Trea är *Man ska inte flyga högre än vingarna bär*. Bland de tio vanligaste finns ett som för mig känns obekant, nämligen *Prästsäcken är utan botten/Utan botten är prästsäcken*. Bland de övriga finns det dessutom ett, nämligen *Slösa med pennin, mista marken*, som jag inte kan minnas

11 Om ett antal vanliga idiom och deras spridning i Europa finns ambitiös forskning genomförd av Elisabeth Piirainen, publicerad i t.ex. Piirainen (2012).

att jag någonsin skulle ha träffat på. Även *Ståt ska föras fast bröd ska lånas och Våljer i väpplingen, stannar i starren* känns obekanta. Förutom att detta visar att jag som finlandssvensk inte känner till ens alla ordspråk som anges höra till de vanligaste, visar det kanske också att ordspråk kan ha olika regional spridning och att den geografiska fördelningen av upptecknarna/meddelarna samt deras antal kan spela roll för dylik statistik. En ytterligare faktor är åldern på ordspråken.

Ekrem avslutar sin text med avsnittet "Ordspråken i dag: travestier, nytolkningar och mediebruk". Även de "nyskapade ordspråken" finns redan utgivna i samlingar. Ekrem nämner *Ordspråk i tiden* av Ulf Palmenfelt och ger exempel på vedertagna ordspråk i nya former, t.ex. *Bättre en kompis i skogen än tio på krogen* och *Det är bäst att smita medan liket är varmt* (s. 656). Hon anför även exempel ur dagspressen, i det här fallet ur *Hufvudstadsbladet*, där både vedertagna och mindre vedertagna former finns representerade, t.ex. *Mycket skrik – ingen ull, Ärlighet varar längst, Den som spar hen har* (s. 657) samt *Soppa på en Stubb* (s. 658), där *Stubb* syftar på den vid tiden för textens tillblivelse högaktuella finländska politikern Alexander Stubb. De modifierade fasta ordförbindelserna är ofta bundna till en viss text, vilket betyder att deras möjligheter att överleva är begränsade. Detta gäller dock inte alla, en del kommer säkert att klara sig och dyka upp i någon kommande samling av ordspråk och talesätt. Det är positivt att Ekrem uppmärksammar de fenomen inom området ordspråk och närliggande uttryck som pågår just nu; dels utvecklas och förändras språket och med det även ordspråken i viss mån hela tiden, dels är det just i medierna som de ofta möter oss, inte sällan i förändrad form. Frågan är sedan hur allmänt man fortfarande förstår innebörden hos de minitexter som ordspråken utgör. Den som inte känner till den "vedertagna" formen har ingen chans att förstå den modifierade, eftersom den lever på att man känner till den underliggande formen.

4. Slutord

Det är ett tålmodigt och systematiskt arbete som resulterat i volymen *Många krokare i långdansen*. Det är lätt att föreställa sig att arbetet med verket dragit ut mer på tiden, än utgivaren kanske från början tänkt sig. Man kan rent av fråga sig hur många gånger hon varit nära att ge upp. De i någon mån kritiska synpunkter jag framfört beror främst på det perspektiv jag anlagt, ett där även ett fraseologiskt synsätt spelat roll. För en fraseolog har verket begränsad användning, eftersom terminologin och kategoriseringen av materialet inte följer klara kriterier, men för lekmannen och den folkloristiskt intresserade är boken säkert desto mer givande. Samlingen ger sig dock inte ut för att vara något annat än en omfattande samling med finlandssvenska ordspråk och talesätt, av vilka många inte är begränsade till svenskan i Finland utan är internationellt spridda p.g.a. de källor de härstammar från. En speciell krydda utgör de dialektala dragen som i förenklad form finns kvar i varianterna. Roligt för speciellt den finlandssvenska läsaren är uppgifterna om upppteckningsorterna, eftersom hen kan förundra sig över hur man säger på annat håll i Svenskfinland eller igenkännande nicka åt sådant som även hen hört eller använder. Samlingen är inget man sträckläser utan något man återvänder till gång efter gång. Ordspråk och talesätt är dessutom någonting som verkar intressera gemene man och många är säkert tacksamma över att Ekrem haft uthålligheten och tagit sig tiden att sammanställa boken.

Litteratur

Helsing, Birgitta, Magdalena Hellqvist & Anders Hallengren (2007): *Bevingat från Adam och Eva till Köttberget*. Andra, utökade upplagen. Stockholm: Bonnier.

- Korhonen, Jarmo (2018): *Fraseologia. Kiinteiden sanayhtymien tutkimus*. Helsinki: Finn Lectura.
- Litteraturbanken vid Göteborgs universitet. <<https://litteraturbanken.se/forfattare/GrubbeCL/titlar/PenuProverbiale/sida/-16/faksimil>> (juli 2018).
- Mieder, Wolfgang (1989): *Antisprichwörter. Dritte Sammlung*. Unter Mitarbeit von Renate Birkenhauer. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Nyländsk förmiddag. Medverkande Carola Ekrem och Bertel Berra Lindell. YLE Radio Vega, 28.08.2017. <<https://arenan.yle.fi/1-4215358>> (mars 2018).
- Palmenfelt, Ulf (utg.) (1991): *Ordspråk i tiden. Ur svenska folkets rika tradition och nyskapande fantasi*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Piirainen, Elisabeth (2012): *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. New York: Peter Lang.
- Schemann, Hans (1989): *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Straelen: Straelener Manuskripte Verlag.
- Solstrand, Väinö (utg.) (1923): *Finlands svenska folkdiktning III. Ordstäv*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ström, Fredrik ([1926] 1963): *Svenska ordspråk*. Stockholm: Bonnier.
- Ström, Fredrik (1995): *Svenska ordstäv*. Ny utgåva. Femte upplagan. Stockholm: Rabén Prisma.
- svenska.se. <<https://svenska.se/tre/?sok=tjärsticka&pz=1>> (april 2018).

Mariann Skog-Södersved
professor
Vasa universitet / JYU
PB 700
FI-65101 Vasa
mss@uva.fi